
TAKÁCS LÁSZLÓ

L. Annaeus Cornutus szerepe a Nero-kori Horatius-reneszánszban

Horatius a késő ókorra sokat olvasott és idézett iskolai szerző lett. A római irodalmi kánonban elfoglalt helye azonban nem volt mindig szilárd, hiszen – és ez kikövetkeztethető abból, hogy a kora császárkor jelentős szerzőinek életművében vagy nem, vagy alig találunk rá vonatkozó utalást, tőle származó idézetet – volt olyan időszak, néhány olyan évtized, amikor a költő nem tartozott a fontos és idézett szerzők közé. Jelentős fordulat állt be azonban Horatius megítélésében Nero korában. Hirtelen a legtöbbet hivatkozott és utánzó szerzők közé kerül, satirái és lírai költeményei mind irodalmi mintákká válnak, ahogy azt Aulus Persius Flaccus és Caesius Bassus költészete, illetve Petronius Satyricon című regénye bizonyítja. Úgy tűnik, hogy Horatius Ars poetica című versében kifejtett gondolatai utat találtak a Vergilius-kommentárokba is, és e mű poétikai kézikönyvvé avatása föltehetően szintén a Nero kori Horatius-reneszánszhoz kapcsolható. Mindezek a szálak pedig végső soron L. Annaeus Cornutushoz, az ezüstkori sztoikus filozófushoz és irodalomkritikushoz vezetnek, akinek – véleményem szerint – meghatározó szerepe lehetett abban, hogy az 1. század derekától Horatius a római irodalmi kánon egyik meghatározó szerzőjévé vált.¹

Kulcsszavak: Horatius, Persius, L. Annaeus Cornutus, *Ars poetica*, recepció

Bő évtizede megjelent tanulmányában Richard Tarrant azt állítja, hogy a kései antikvitásban Horatius mindvégig őrizte jelentőségét mint olyan szerző, akit az iskolában is tanítottak.² Valóban, az a két tény, hogy több

---

¹ A publikáció az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatásával jelent meg.

² TARRANT (2007a: 281): “Horace retained his standing as a school author throughout late antiquity, and it is not surprising to find him frequently evoked by the major Latin poets of the period, such as Claudian and Ausonius.”

kommentár is készült ebben az időszakban a teljes életműhöz, illetve, hogy a kor más magyarázói is sokszor idézik Horatiust, alátámasztani látszik ezt az állítást. Ha azonban Horatius jelenlétét a másik jelentős aranykori szerző, Vergilius iskolai és irodalmi jelenlétével hasonlítjuk össze, azt tapasztaljuk, hogy míg az idősebb kortárs jelenléte szinte halálától kezdve állandónak tekinthető az iskolai olvasmányok közt éppúgy, mint a jelentős írók műveiben – s ebben az esetben nincs jelentősége annak, hogy költői vagy prózai életműről van-e szó –, addig néhány fontos szerző esetében föltűnően hiányoznak a Horatius-idézetek, vagy csak ritkán, igen elszórtan fordulnak elő, s – ellentétben a Vergilius iránti lelkesedéssel – ezeket általában meglehetősen hűvösség jellemzi. Példaként említhetjük az idősebb Senecát, aki egyetlen egyszer sem idézi Horatiust, vagy hogy az ifjabb Seneca³ és Aulus Gellius mindössze néhány alkalommal hivatkoznak rá. E két utóbbi szerző tartózkodása Horatius idézésétől azért is feltűnő, mert az őket elválasztó évtizedekben éppen Horatius költészetének markáns jelenléte és átfogó hatása figyelhető meg. Ha nem lenne elég az az elismerés, amellyel Quintilianus beszél róla az *Institutio Oratoriában*,⁴ akkor bizonyítékként említhetjük még Persius és Iuvenalis szatíráköltségét,⁵ vagy a 79-ben, a Vezúv kitörésekor meghalt Caesius Bassus, aki lírai költőként választotta példaképpül Horatiust. Bár nemrég egy egész tanulmánykötet jelent meg arról, hogyan ragadható meg Horatius jelenléte Seneca szövegeiben,⁶ valójában igencsak elgondolkoztató, hogy a filozófus – az *Apocolocyntosisban* előforduló egyetlen idézeten kívül⁷ – csak az *Epistulae morales*ben idéz Ho-

---

³ MAZZOLI (1970: 236–238) DUECK (2009: 314–334) tanulmányában Cicerót és Senecát tárgyalja. Külön problémát jelent, hogy a tragédiák vajon Seneca alkotásai-e. Ezzel kapcsolatban érdekes KOHN (2003) fejtegetése, ami alapján könnyen lehet, hogy nem számolhatunk a tragédiákban fölfedezhető Horatius-idézetekkel, ellentétben azzal, ahogy STEVENS (1999) gondolta.

⁴ Vö. Quint. *Inst.* 10, 1, 96.

⁵ GELLÉRFI monográfiájában számos alkalommal kiemeli Iuvenalisnak a horatiusi mintától való eltérését, akad azonban, amikor éppen az allúzió tényéből von le következtetéseket. Vö. GELLÉRFI (2018: 27). Horatius hatásáról Iuvenalisra lásd még: CUCCHIARELLI (2001: 219–222).

⁶ STÖCKINGER et al. (2017).

⁷ TRINACTY (2012: 156–160).

ratius szatíráiból mindössze három alkalommal.⁸ A jelenséggel kapcsolatban Tarrant arra a következtetésre jut, hogy “Citations of Horace in Seneca’s prose works are, however, remarkably rare, perhaps because they would not be as immediately recognizable as lines from the *Aeneid* or the *Metamorphoses*.”⁹ Azt hiszem, nem kell különösebben érvelni amellett, hogy a sokszor kifejezetten szellemes és találó gnómákban fogalmazó Horatius esetében aligha lehet igaz ez a légből kapott feltételezés. Sokkal valószínűbb, hogy a háttérben mélyebb okok játszottak szerepet abban, hogy Horatius – miközben a kortárs költészetben már Vergiliusszal vetekedett a hatása – későn ugyan, de megjelent Seneca érdeklődésének a horizontján.¹⁰

Tarrant elnagyolt állásfoglalásával szemben Roland Mayer már jóval korábban fölhívta arra a figyelmet, hogy Horatius kultusza Nero korában új lendületet vett,¹¹ s ő arra a jelentős tényre is fölhívta a figyelmet, hogy Velleius Paterculus kihagyta Horatiust a római irodalmi katalógusból.¹² A továbbiakban – folytatva tehát Mayer gondolatmenetét és megállapításait – megpróbáljuk fölvázolni, s amennyire lehetséges, meghatározni ennek a Horatius befogadástörténetében megragadható paradigma-váltásnak és a feltételelezhető Nero-kori kanonizációnak a körülményeit és okait.

Annak a felfogásnak a gyökerei, hogy Horatius egyfajta normatív poétikát fogalmazott meg, a Kr. u. 1. század derekáig nyúlnak vissza, hiszen Horatiusnak ez a poétikaelméleti kérdésekben teoretikusnak nevezhető tekintélye először Persius szatíráiban ragadható meg, akinek a költői programját megfogalmazó költeményei – főként az első, de az ötödik szatíra is – határozottan a horatiusi (és részben – természetesen – a luciliusi) szatíraköltészeti hagyomány folytatását fogalmazzák meg,

---

⁸ BERNO (2008: 553–555); BERNO (2017: 53–72).

⁹ TARRANT (2007: 280).

¹⁰ Nagyon is lehetséges, hogy Seneca csak Persius költeményeinek a hatására olvasta el alaposabban Horatius költeményeit, az *Epistulae morales*ben található Horatius-idézeteket tartalmazó levelek ugyanis a Persius-szatírák megjelenése utáni időkre datálhatók. Seneca korábban kifejezetten elutasító volt a sztoikus mítoszértelmezéssel, aminek Cornutus is művelője volt. Vö. BATINSKI (1993).

¹¹ MAYER (1982: 305).

¹² MAYER (1982: 313).

illetve nyilvánítják ki.¹³ Ehhez a szemléletmódhoz áll közel Quintilianus Horatius-képe is, aki – bár fenntartással beszél Horatius Luciliuskritikájáról – alapvetően elismerően szól róla, még ha *Ars poeticá*ját, amelyet ő nevez így először s már az *Institutio Oratoria* bevezetőjében megemlíti,¹⁴ külön nem méltatja a görög és római irodalom értékelő bemutatását nyújtó 10. könyv első fejezetében.¹⁵

Quintilianus ráadásul olykor egymás mellé helyezi Vergiliust és Horatiust, s úgy állítja be kettőjük nyelvhasználatát, mintha a kettő egy tőről fakadt volna. Ha mindehhez hozzávesszük, hogy Quintilianus, aki minden bizonnyal személyesen ismerte¹⁶ a Horatiust nyíltan példaképének tekintő Persiust, akkor megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy a Horatius-befogadástörténetben kettőjüknel megragadható fordulópont valamilyen közös eredetre vezethető vissza.

Noha a késő ókortól fogva valóban mintegy költő-párosként és a költő-barátság szimbólumaként tartjuk számon Vergilius és Horatius kettősét, az utóbbi elfogadottsága – ahogy azt a már idézett Seneca példája is igazolja – csak megkésve követte az előbbiét, hiszen a filozófus míg az előbbit egyenesen *Vergilius noster*nek nevezi, addig Horatiust – ha nem név nélkül utal rá – akkor sem nevezi *noster*nek, hanem legfeljebb csak *cognomenével*, *Horatius Flaccus*ként említi. Ezzel szemben a Nero-kor más költőinél Horatius jelentősége Vergilius mellé emelkedik, s bár költészete teljesen más természetű, mégis ugyanolyan fontos irodalmi példává válik. Mivel Horatius jelentőségének a megnövekedése főként olyan költőknél és íróknál figyelhető meg, akik valamilyen kapcsolatban álltak Cornutusszal, talán megkockáztatható a föltételezés,

---

¹³ BRAMBLE (1974: 1959).

¹⁴ Quint. *Inst.* 1, pr.: *Vsus deinde Horati consilio, qui in arte poetica suadet ne praecipitetur editio "nonumque prematur in annum", dabam his otium, ut refrigerato inventionis amore diligentius repetitos tamquam lector perpenderem.*

¹⁵ Quint. *Inst.* 10, 93: *Satura quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus Lucilius quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores ut eum non eiusdem modo operis auctoribus sed omnibus poetis praeferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui Lucilium "fluere lutulentum" et esse aliquid quod tollere possis putat. Nam et eruditio in eo mira et libertas atque inde acerbitas et abunde salis. Multum est tersior ac purus magis Horatius et, nisi labor eius amore, praecipuus.*

¹⁶ Erről lásd TAKÁCS (2006: 518–522).

hogy a sztoikus mester nemcsak az 1. századi Vergilius-recepcióban és értelmezéstörténetben megkerülhetetlen szereplő,¹⁷ hanem jelentékeny szerepe volt abban is, hogy nagyobb figyelem irányult Horatius költészetére. Érdeemes tehát ezt a lehetőséget közelebbről is megvizsgálni.

A *Vita Persii* alapján tudjuk, hogy Cornutusszal már az ötvenes években kapcsolatban állt Persius, Caesius Bassus és föltételezhetően ismerte őt Quintilianus is.¹⁸ Közülük az utóbbi már kifejezetten sokat idézi Horatiust, az *Institutio Oratoriában* Vergilius mellett ő a másik legtöbbször hivatkozott költő, míg Caesius Bassus kifejezetten a horatiusi lírikus költészet folytatójaként szerepel Quintilianusnál, és a versmértékekről írt műve is az ő költői formáira épült.¹⁹ Persius pedig – mintegy Caesius Bassus párjaként – a horatiusi szatírák költészetét kívánta folytatni. Mindez akár még annak föltételezését is megengedi, hogy a műfajok megválasztásában nem a pusztán véletlen, hanem az a tudatos megfontolás is szerepet játszott, hogy Cornutus tanítványai az aranykori klasszikusok által művelt műfajokat folytassák. Innen nézve ugyanis azt látjuk, hogy a Cornutusszal kapcsolatba került költők közt kevés a művelt műfajokban az átfedés: egyikük szatírák költő, másikuk lírikus lett, a sokoldalú Lucanus a történeti eposz felé fordult, Silius Italicus pedig akkor, amikor még Nero köréhez tartozott, föltehetően hellénisztikus ihletésű mitikus eposzok költője volt.²⁰ Ha ehhez hozzávesszük, hogy a *Vita Persiiben* említett Calpurnius Statura akár azonos lehet Calpurnius Siculuszal,²¹ akkor Cornutus környezetében a bukolikus költészet feltámasztóját is fölfedezhetjük. A Vergilius és Horatius által művelt költői műfajok közül így jóformán mindnek megtaláljuk a folytatását. Az egyetlen kivétel a *Georgica* típusú költészet hiánya, de az *Appendix Vergiliana Aetna* című költeményének föltételezhetően Nero-kori eredete is inkább a műfaji teljességre törekvés hipotézisét támasztja alá.

Horatius erőteljes hatásának megjelenése a Nero-kori költészetben nem lehet tehát pusztán véletlen, s ebből a szempontból a szatíráíró

---

¹⁷ TIMPANARO (1987: 71–75).

¹⁸ TAKÁCS (2016: 518–522).

¹⁹ TAKÁCS (2012: 81).

²⁰ Lásd erről TAKÁCS (2002: 127–139), illetve TAKÁCS (2005: 319–334).

²¹ SIMON (2009: 20), TAKÁCS (2012: 82–84).

Persius életműve kulcsfontosságú. Ő ugyanis nem csupán a tematikus párhuzamosság és a sok-sok allúzió révén kötődik Horatiushoz, hanem szatíráinak kiemelt jelentősége van a műfaji hagyomány szempontjából is, hiszen a szatíráköltő egyben a levélíró Horatius költészetének is folytatója. Költészetében fontos ugyan a horatiusi rétegezethez, vagyis hogy akár saját költői pozíciójában, akár költészet- és társadalomkritikájában milyen szerepet játszott a horatiusi példa, s hogy ez vagy a luciliusi volt-e erősebb, jelen esetben fontosabb annak megállapítása, hogy a horatiusi szatíráköltészet hagyományához való kapcsolódásban tulajdoníthatunk-e bármilyen szerepet Cornutusnak.

Mivel Horatius költészetében többször szerepel Vergilius, könnyen hihetnénk azt, hogy kettőjük együttes kánonbeli helyét Horatius költészete jelölte ki egyoldalúan. Vergilius ugyanis nem tesz említést Horatiusról, ellentétben például Maecenasszal és Augustusszal. Seneca elenyésző Horatius-ismerete azonban és az, hogy Caligula sem viseltetett gyűlölettel költészete irányába (ellentétben Vergilius művészetével),²² azt tűnik megerősíteni, hogy kettőjük közös szerepeltetése nem az aranykori irodalmi kánonszerveződés, hanem későbbi fejlemények következménye. Könnyen lehet, hogy azt, amit Augustus korában inkább Horatius személyes törekvésének tekintettek (később ehhez hasonló igyekezet figyelhető meg az ifjabb Plinius esetében, aki leveleiben Tacitus mellé igyekszik fölemelni magát), a Nero-kori irodalomkritika ismerte el valósnak, művészi és emberi tekintetben megalapozottnak, s tette meg az aranykori irodalom későbbi recepcióját is meghatározó fikciójának. Az nyilvánvaló, hogy Persius 5. szatírájának Cornutushoz intézett szavai éppen egy olyan elképzelt Vergilius–Horatius-barátsággal mutatnak rokonságot,²³ amelyet föltehetően a Nero-kori irodalomkritika kanonizált. Horatius költészetének felértékelődése tehát együtt járt azzal, hogy költészetének élettrajzi referencialitását új, az irodalmi kánonon belüli helyet megszilárdító biografikus fikció (Vergilius és Horatius szoros barátsága) egészítette ki. Hogy melyik volt előbb, az irodalomkritikai vagy a biografikus, vagyis hogy az irodalmi érték elismerése alapozta-e meg Horatius Vergilius mellé való fölemelését, vagy kettőjük barátként

---

²² Vö. Suet. *Calig.* 34.

²³ KISSEL ed. (1990: 621).

való összekapcsolása „húzta-e” magával az életművet, nem lehet eldönteni, de a folyamatnak Nero korához kötése nyilvánvaló, s ennek legjobb bizonyítéka a Cornutus-tanítvány és -barát Persius költészete.

Ebben a tekintetben a fölvetődő kérdéseket két részre kell osztani Persius és Cornutus szempontjából. Mivel föltételezhetően a filozófus mester volt az, aki megismertette Persiust Horatius költészetével s az ötödik szatíra alapján föltételezhető, hogy ő ajánlotta követendő példaként a szatírákat, egyfelől azt lehet és kell vizsgálni, hogy milyen módon történhetett ennek az irodalmi példaképnek a tanítvány felé való közvetítése, közvetlenül-e, vagyis hogy Cornutus és Persius esetleg együtt olvasták Horatius leveleit és szatíráit, vagy közvetetten, ami ez esetben azt jelentheti, hogy Cornutus a maga irodalomkritikai vizsgálódásaihoz használta érvül a Horatius műveiben talált állításokat, s azokat használta aztán Vergilius-kritikáihoz, s végeredményben ez készítette Persiust a horatiusi költészethez való közeledéshez. A probléma másik fontos eleme, hogy Persius a maga Horatius-recepciójában miben és mennyiben igazodott mestere Horatius-képéhez, vagy jelentős mértékben, esetleg gyökeresen eltért-e tőle. Ebben a komplex problémakörben vannak olyan pontok, amelyek könnyebben megragadhatók, s vannak olyanok, amelyek nehezebben. Annak tisztázása, hogy Persius hogyan viszonyul Horatius költészetéhez, mi az, amit átvesz belőle, s mi az, amiben az előd Luciliushoz hasonlít inkább, s mi az, ami saját invenciója, a Persius-filológia feladata, amelyet nagyrészt már elvégzett. Arra, hogy mindezt a kérdést Cornutus felől is lehet vizsgálni, eddig nem történt kísérlet. Az nyilvánvaló, hogy Cornutusnak Horatius költészetéhez, elsősorban irodalomkritikai vonatkozású költészetéhez való viszonyulását két forrás alapján lehet megkísérelni körvonalazni: egyfelől a Persius 5. szatírájában Cornutus szájába adott szöveg horatiusi vonatkozásainak felfejtésével, másfelől a Vergilius-kritika Cornutusnak tulajdonítható töredékei azon elemeinek a kiszűrésével, amelyek a Horatius által kifejtett irodalomesztétikai elvekkkel azonosak vagy rokonak. A továbbiakban erre teszünk kísérletet.

Cornutus az 5. szatírában a következő tanácsot adja Persius költői irányával kapcsolatban:

[...] uerba togae sequeris iunctura callidus acri,
ore teres modico, pallentis radere mores
doctus et ingenuo culpam defigere ludo. (14–16)

A Cornutus szájába adott szavak nyelvi, formai és tartalmi szempontból határozzák meg a költői feladatot Persius számára.²⁴ A mester a latin nyelvű (*uerba togae*) költészetet ajánlja számára s azt, hogy nyelve, kifejezései újszerűek legyenek (*iunctura acri*). Nem az invektíva agresszivitását, hanem mértéktartó hangot vár tőle (*ore modico*), feladatának pedig azt jelöli meg, hogy nemesítse az erkölcsöket (*pallentis radere mores*), s mutasson rá az erkölcsi hibákra (*culpam defigere*), mindezt azonban bizonyos könnyedséggel (*ludo*) tegye. Cornutus tehát egyfelől egy etikai hangoltságú költészetet két Persiustól, miközben a költői magatartást is körülírja, hol úgy, hogy közvetlenül az alanyra vonatkozó *attributum praedicativum*okat használ (*callidus, doctus*), hol úgy, hogy a költő valamely jellemző tulajdonságának jelzője értelmezhető meghatározó vonásként (*ore modico, ingenuo ludo*), miközben a költői tevékenységet négy ige írja le (*sequeris, teres, radere, defigere*). Ha a jelzőket elvonatkoztatjuk a hozzájuk tartozó főnévtől, négy tulajdonságot kapunk: *callidus, modestus, doctus* és *ingenuus*. Persius szavai szerint Cornutus ezekkel a jelzőkkel körvonalazza azt az elképzelt költőt, akivé a tanítványnak válnia kell.

Ezek a kifejezések mind föllelhetők Horatius satíráinak és költői leveleinek szövegében. Különösen érdekes, hogy Persius átformálja az eredeti szöveggörnyezetet és annak jelzőit – éppen a megfogalmazott *iunctura acris* elvének megfelelően. Horatius az *Ars poeticában* a szóhasználatnál kapcsolatban a következőt írja:

In uerbis etiam tenuis cautusque serendis
dixeris egregie, notum si callida uerbum
reddiderit iunctura nouum. (46–48)

Az ebben a három sorban szereplő kifejezések egyrészt megismétlődnek Persius szövegében, hiszen a horatiusi *callida iuncturából* *iunctura acris* lesz, miközben az *Ars poeticában* használt jelző (*callida*) Persiusnál a köl-

---

²⁴ Arról, hogy az *Ars poetica* volt a meghatározó költői program-előkép Persius számára lásd FISKE (1913: 1–36).

tő jellemzőjévé válik (*callidus*), ami egyben annak lehetőségét is fölveti, hogy a kifejezést *enallagén*ak értelmezzük: *acer callida iunctura*. Az idézett részlet *tenuis* és *cautus* jelzői pedig összefüggésbe hozhatók a persiusi *os modicum*mal, vagyis a *modestia* elvével.

Horatius a szatíráköltségzet történetét és a maga e műfajjal kapcsolatos *ars poeticá*ját a szatírák 1. könyvének 4. és 10. szatírájában fejtette ki. Ebben magával kapcsolatban megjegyzi, hogy eredetileg ő is görög verseket írt, míg meg nem jelent neki álmában Quirinus (1, 10, 31–35), ami kapcsolatba hozható azzal, hogy Cornutus itt Persiusnak már eleve a latin költészetet ajánlja (*verba togae*). Bár kritizálja Lucilius nyelvét Horatius, s meg van győződve arról, hogy számos részletét kitörölné, ha élne, az első szatíráköltőt mégis így jellemzi: *sale multo urbem defricuit* (1, 10, 3–4). Ennek a visszhangja hallható Persiusnál is (*pallentes radere mores [...] culpam defigere ludo*), éppen csak az *urbem*nek nem található párhuzama, ami azt sejteti, hogy Cornutus egyetemesebb költészetet várt el tanítványától, amelynek nem Róma és a római társadalom, hanem egy általánosabb fogalom, a *culpa* a célpontja. A Cornutus szájába adott tanácsok tehát nyilvánvalóan horatiusi forrásból erednek, de azt is rögzítenünk kell, hogy Persius esetében mind Lucilius,²⁵ mind Horatius tekintetében elmozdulás figyelhető meg a költői pozíció és a költészet tárgya tekintetében.

A nyilvánvaló párhuzamok alapján azt állíthatjuk, hogy Cornutus Horatius költészetére támaszkodva próbált meg *ars poeticá*t megfogalmazni Persius számára. Kézenfekvőnek tűnik, hogy Horatius szatírái, levelei, különösen a Pisókhöz írt levél, az *Ars poetica* volt ennek az alapja, s föltehetően együtt olvasták ezeket a műveket. Végző soron azt a kijelentést is megkockáztathatjuk, hogy Cornutus Horatius-stúdiumai hatással voltak annak a költészetkritikai szemléletmódnak a kialakításában, amelyet azután a Vergilius-művekhez írt kritikus kommentárjában artikulált úgy, hogy annak hatása még a késő-császárkori Vergilius-értelmezésekben is megragadható.

Ezen ponton pedig akár előre is léphetünk az időben, egészen a kései ókorig. Az ebből az időszakból fennmaradt Vergilius-kommentárok

---

²⁵ SOSIN (1999: 281–299) szerint a programadó első szatíra bevezető sorai nem Luciliusra, hanem Lucretiusra utalnak.

ugyanis, különösen Servius kommentárja, illetve az ő magyarázatainak kibővített, *Servius Auctus* vagy *Servius Danielis* néven ismert redakciója Horatius *Ars poeticá*ját egyfajta költészettani kulcsként használja a másik aranykori költő alkotásainak értelmezéséhez. Azon túl ugyanis, hogy számos párhuzamos helyet idéznek ezek a kommentárok, Vergilius költői eljárását – amikor a magyarázó úgy ítéli meg – kizárólag Horatius tanácsai alapján értelmezi. Az *Aeneis*hez fűzött magyarázatok közül tíz olyan van, amely az *Ars poetica* egy-egy helyére utal.²⁶ Ezek közül három az *Ars poeticá*nak ugyanazokra a soraira utal (az első énekhez írt scholionok közt fordul elő ez az ismétlés), két scholionban pedig nincs ugyan nevesítve Horatius, a szöveggörnyezetből azonban egyértelmű, hogy ezek esetében is Horatiusra utal a kommentár (*ad vv. Aen. 1, 683 és 1, 748*). Az *Aeneis*hez fűzött magyarázatok közt még kettőben fordul elő az *ars poetica* kifejezés, s nyilvánvaló, hogy ezek esetében is Horatius hatását kell feltételeznünk (*ad vv. Aen. 1, 267; 1, 382*). A Vergilius további műveihez írt kommentárokból csak egyszer találni az *Ars poeticá*ból való idézetet. Servius a *Georgica* második könyvének 475. sorához írt magyarázatában idézi az *Ars poetica* 45. sorát, amely tulajdonképpen az *Aeneis*-ben három alkalommal is idézett gondolatot lezáró részlet (*Ordinis haec uirtus erit et uenus, aut ego fallor, / ut iam nunc dicat iam nunc debentia dici, / pleraque differat et praesens in tempus omittat, / hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor*). Összesen tehát tizenegy olyan idézetet találunk a Servius- és Servius Danielis-féle Vergilius-kommentárokból, amelyekben a magyarázók egyértelműen a Horatius *Ars poeticá*jában megfogalmazott elvek követésével indokolják Vergilius eljárását. Ha tartalmi szempontból tekintünk ezekre az elvekre, akkor azt látjuk, hogy az *Ars poetica*-idézetek három csoportba sorolhatók. Az első a költői alkotások narratív sajátosságaival kapcsolatos tanácsokat öleli fel: „mindent a maga helyén kell elmondania a költőnek” (*ars 42–45*); „a *deus ex machina* eszköze csak kivételes, indokolt esetekben használható” (*A. P. 191–192*);

---

²⁶ Serv. *Aen. 1, pr.* – Hor. *A. P. 43–44*; Serv. *Aen. 1, 8.* – Hor. *A. P. 191–192*; Serv. *Aen. 1, 223* – Hor. *A. P. 133–134*; Serv. *Aen. 1, 683* – Hor. *A. P. 43–44*; Serv. *Aen. 1, 748* – Hor. *A. P. 43–44*; Serv. *Aen. 6, 34* – Hor. *A. P. 52–53*; Serv. *Aen. 6, 660* – Hor. *A. P. 333–334*; Serv. *Aen. 9, 761* – Hor. *A. P. 191–192*; Serv. *Aen. 10, 653* – Hor. *A. P. 15–16*; Serv. *Aen. 12, 83* – Hor. *A. P. 338–339*.

„nem kell mindent elmondania a költőnek” (A. P. 133–134); illetve, hogy „a költői fikció nem minden esetben fogadható el” (A. P. 338–339). A második csoportba sorolható az a tanács, amely az irodalmi művek célját fogalmazza meg (A. P. 333–334), a harmadikba pedig a nyelvi megformálásra vonatkozó azon állítás, hogy „óvatosan kell eljárni új szavak és kifejezések megalkotásakor” (A. P. 46–55). A Servius- és Servius Danielis-féle kommentárokban azonban számos további alkalommal találunk olyan magyarázatot, amelyekben a kommentátorok bizonyos „költői” (*poeticus*) szabályok érvényesülését fedezik fel Vergilius műveiben. Az ilyen típusú megállapítások egy részében vagy a *poetae* általános fogalma szerepel „a költészetben” értelemben, mint például az első ének 235. sorához fűzött scholionban: [...] *solent poetae nomina de vicinis provinciis vel personis usurpare* [...], vagy pár sorral később, a 254. sorhoz fűzött kommentárban: *poetarum enim est elementorum habitum dare numinibus*, vagy – és ez a gyakoribb – a *mos poeticus* illetve a *poetica licentia* kifejezésekkel indokolják a költői szóhasználat, megfogalmazás sajátosságait, mint például az a negyedik ének 242. sorához fűzött scholionban: *animas pro 'umbras' secundum poeticum morem*, vagy a második könyv 113. sorához írt magyarázatban: *aethere pro aere posuit poetica licentia*. Mindezekén kívül találunk a kommentárok szövegében számos olyan scholiont, amelyek „költői”-ként jellemzik a Vergilius-művek egy-egy részletét: *excursus poeticus* (ad v. *Aen.* 2, 418), *poetica hyperbole* (ad v. *Aen.* 3, 565), *poetica exaggeratio* (ad v. *Aen.* 9, 697), *poetica descriptio* (ad v. *Aen.* 10, 815); *figmentum poeticum* (ad v. *Aen.* 9, 81; ad v. *Aen.* 9, 104) etc. Ezekén túlmenően nem ritka, hogy a kommentárok egyszerűen csak a *poetice* adverbiummal minősítik Vergilius költői gyakorlatát, mint pl. a tizedik ének 117. sorához írt scholionban: *poetice mores hominum ad deos refert*.

A felsorolt néhány szöveghely alapján is látszik, hogy a késő-órkori Vergilius-komentárok szerzőinek világosan körvonalazható elképzelése volt arról, hogy az általuk értelmezett szövegek mely vonásai, jellemzői írhatók le a *poeticus* jelzővel. Külön kell azonban választanunk azokat a szövegrészeket, amelyekben Horatius nevének említésével vagy említése nélkül szerepel az *ars poetica* kifejezés. Az ezt a kifejezést tartalmazó szövegek szinte kivétel nélkül a Pisókhhoz írt levélre utalnak, ellentétben azokkal a scholionokkal, amelyekben a többi, korábban rö-

viden jellemzett fogalom fordul elő, s amelyek nem kapcsolhatók egyértelműen és kizárólag Horatiushoz. Ezekben az esetekben ugyanis egyetlen alkalommal sincs szerzői referencia a magyarázatban, sőt – ami szintén ugyanilyen fontos momentum – Horatiuson kívül egyetlen más költészetelmélet-író sem szerepel nevesítve ezekben a késő-ókori Vergilius-kommentárokból. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a késő-ókori *Aeneis*-kommentárokból az *ars poetica* kifejezés (egyetlen esetet kivéve) akkor fordul elő, ha a kommentárszerző Vergilius költői eljárását Horatius ajánlásai, tanácsai, előírásai (erre utal a scholionok igehasználata is: *docet, praecipit, ait*) felől értelmezi. Mindez azért is figyelemre méltó, mert Vergilius költészetének Horatius *Ars poeticája* „felől való olvasása” egyáltalán nem tekinthető a korban általánosnak. Macrobius például, aki még föl is lépteti Servium *Saturnalia* című művében, éppúgy elfeledkezni látszik Horatiusról, mint a számára például és forrásul szolgáló Aulus Gellius.²⁷ Mindez azt valószínűsíti, hogy Servius és a Servius Danielis-kommentár szerzője egy olyan magyarázó hagyományhoz kapcsolódtak, amely jóval korábbi, míg Macrobius számára ez a kommentár-hagyomány ismeretlen volt.

Az előbb kifejtettek alapján adódik még egy újabb hipotetikus következtetés-sor, amelyet a lehetőség elvi illusztrálására vázolok föl. Mivel nyilvánvaló, hogy Cornutus meghatározó hatást gyakorolt Persiusra, a szatírák költő által kifejtett költészetesztétikai vagy sztoikus filozófiai eszmék végső soron mesterére és barátjára vezethetők vissza, így *ad absurdum* az sem lehetetlen, hogy Persius alapeszméit és formai sajátosságait Cornutus hatásának tulajdonítsuk. Mivel azonban tökéletesen egybevágó eszmerendszerek nem léteznek, minden filozófiai vagy esztétikai rokonság és közelség ellenére sem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy amit Persius önálló gondolatként a szatíráiban megfogalmazott, azt gondolta Cornutus is. Mértéktartóbb megfogalmazásként inkább úgy jellemezném kettőjük kapcsolatát, hogy Persius nagy mértékben függ mesterétől, s annak különböző területeken kifejtett eszméit alapjaiban elfogadta és osztotta, de olyan mértékben szűrte át magán, hogy – Cornutus művei ismeretének hiányában – lehetetlen megállapítani, hogy mennyire, milyen irányban tért el a mestere vallotta elvektől. Cor-

---

²⁷ SMITH (2005: 111).

nutus hatása inkább abban ragadható meg, hogy olyan olvasmányokból állította össze Persius képzését, amelyek abba az irányba orientáltak, amerre Cornutus vezetni szerette volna, s biztos, hogy ennek a közös „olvasmánylistának” egyik meghatározó szerzője Horatius volt, különösen szatírái és epistulái, s főként az *Ars poetica*, amelyet egyfajta irodalomesztétikai fogódzónak tekintett Cornutus (aki Vergilius-kritikájához is fölhasználta, s így föltehetően tőle szivárgott át a késő-ókori kommentárokhöz a horatiusi poétika szabályrendszere). Mindezek alapján megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy Cornutus egy tehetséges költőkör tagjainak mestereként és tanítójaként nagyban hozzájárulhatott Horatius Nero-kori kanonizálásához.

Horatius Nero kori újrafelfedezésének akad azonban egy eddig nem említett, fontos bizonyítéka is. Petronius *Satyricon*jában (elfogadva a regény Nero-korra való datálását) Eumolpus említi együtt Vergiliust és Horatiust abban a sokat említett részletben, ahol a Lucanus-kritikának tekintett, általa írt *Bellum civile*-eposzt vezet be. Fejtegetését azzal kezdi, hogy tévedés azt hinni, hogy azért, mert valaki képes verses formában, kicsit választékosabban írni, máris azonnal megérkezett a Heliconra: *Nam ut quisque versum pedibus instruxit sensumque teneriorem verborum ambitu intexuit, putavit se continuo in Heliconem venisse.*²⁸ Szavai rímelni látszanak Persius bemutatkozó, *choliambus*ban írt költeményének első soraira, hiszen a szatíráköltő is azt hangsúlyozza, hogy nem aludt Parnassuson, hogy hirtelen költőként lépjen a közönség elé: *nec in bicipiti somniasse Parnaso / meminisse, ut repente sic poeta prodirem.*²⁹ Majd azután, hogy kifejtette, nem szabad közkeletű kifejezéseket használni, arra hívja föl a figyelmet, hogy a szövegbe bele kell simulniuk a kifejezéseknek, mondatoknak (*curandum est, ne sententiae emineant extra corpus orationis expressae, sed intexto vestibus colore niteant*), s itt említi meg Homéros és a görög lírikusok mellett a két római klasszikust: *Homerus testis et lyrici, Romanusque Vergilius et Horatii curiosa felicitas*. Mind a két gondolat közel áll azokhoz az elvekhez, amelyeket Persius is megfogalmazott szatíráiban, s különösen elgondolkodtatóak Eumolpus szavai abban a tekintetben is, hogy tudjuk, Cornutus írt egy több könyvből álló *De figuris*

²⁸ Petr. *Sat.* 118.

²⁹ Pers. *chol.* 2–3.

sententiarum című művet. Amikor pedig ráfordul a polgárháború epikus megformálásának kérdésére, akkor a szavai (*Ecce belli civilis ingens opus quisquis attigerit nisi plenus litteris, sub onere labetur. Non enim res gestae versibus comprehendendae sunt, quod longe melius historici faciunt...*) arra emlékeztetnek, amit Quintilianus, illetve Martialis mondanak Lucanusról, s aminek visszhangja azután a Vergilius-kommentárookban is hallható még: *quod autem diximus eum poetica arte prohiberi, ne aperte ponat historiam, certum est. Lucanus namque ideo in numero poetarum esse non meruit, quia videtur historiam composuisse, non poema.*³⁰ A késő-ókori kommentáridézet éppen a horatiusi *Ars poetica* alapján rekeszti ki Lucanust a költők sorából.³¹ Az egybevágó kijelentések és a sok párhuzam alapján talán nem túl nagy merészség megkockáztatni azt a feltételezést, hogy Petroniusnak a Nero-kori Horatius-reneszánsz jegyében Horatius *curiosa felicitas*áról lelkendezve elmélkedő Eumolpusa alakjában³² a költő rekanonizációjában meghatározó szerepet játszó sztoikus filozófus és irodalomkritikus L. Annaeus Cornutus vonásai is fölfedezhetők.

Források

- KIBEL (ed.) 1990 W. KIBEL (hrsg.), *Aules Persius Flaccus, Satiren*, Heidelberg, 1990.
 STÖCKINGER et al. (ed.) 2017
 M. STÖCKINGER – K. WINTER – A. T. ZANKER (eds.), *Horace and Seneca, Interactions, Intertexts, Interpretations* (Beiträge zur Altertumskunde 365), Berlin – Boston, 2017.

Felhasznált irodalom

- BATINSKI 1993 E. BATINSKI, *Seneca's Response to Stoic Hermeneutics*, Mnemosyne, fourth series, 46 (1993), 69–77.

---

³⁰ Serv. *Aen.* 1, 382.

³¹ NAGYILLÉS János (2014: 168) egyik tanulmányában kiemeli a *Pharsaliának* azt a verssorát, amely úgy hangzik, mintha Lucanus üzenete lenne kritikusaiknak. Nem tartom kizártnak, hogy ebben a verssorban a költő a föltehetően őt kritizáló Cornutusnak is üzent. (Cornutus, akinek életútjára itt nem tértem ki, a Piso-összeesküvés idején, vagyis jóval Lucanus félreállítását után is Nero körének megbecsült tagja volt, akit csak később, 65-ben vagy 66-ban kényszerített száműzetésbe a császár.)

³² Annak lehetőségét már RUDICH (1997: 342, n. 114) felvetette, hogy Eumolpus nézeteinek petroniusi ábrázolásához Cornutus filozófiájának is köze lehetett, de a kérdéssel behatóbban – ismereteim szerint – még nem foglalkoztak.

- BERNO 2008 F. R. BERNO, *Seneca e la semantica della pienezza*, Bolletino di studi latini, 38 (2008), 549–566.
- BERNO 2017 F. R. BERNO, *Nurses' Prayers, Philosophical otium, and Fat Pigs: Seneca Ep. 60 versus Horace Ep. 1.4*, in: M. Stöckinger – K. Winter – A. T. Zanker (eds.), *Horace and Seneca. Interactions, Intertexts, Interpretations*, Berlin, 2017, 53–72.
- BRAMBLE 1974 J. BRAMBLE, *Persius and the Programmatic Satire: A Study in Form and Imagery*, Cambridge, 1974.
- CUCCHIARELLI 2001 A. CUCCHIARELLI, *La satira e il poeta: Orazio tra Epodi e Sermones*, Pisa, 2001.
- DUECK 2009 D. DUECK, *Poetic Quotations in Latin Prose Works of Philosophy*, Hermes, 137 (2009), 314–334.
- FISKE 1913 G. C. FISKE, *Lucilius, the Ars Poetica of Horace, and Persius*, Harvard Studies in Classical Philology, 24 (1913), 1–36.
- GELLÉRFI 2018 GELLÉRFI G., *Allúziós technika és műfaji hatások Iuvenalis szatíráiban*, Budapest, 2018.
- KOHN 2003 Th. D. KOHN, *Who Wrote Seneca's Plays?* CW 96 (2003), 271–280.
- MAYER 1982 R. MAYER, *Neronian Classicism*, AJPh, 103 (1982), 305–318.
- MAZZOLI 1970 G. MAZZOLI, *Seneca e la poesia*, Milano, 1970.
- NAGYILLÉS 2014 NAGYILLÉS J., *Pharsalia nostra vivet: A polgárháború mint erkölcsi tapasztalat Lucanus Pharsaliájában*, in: Havas L. (szerk.), *Hereditas Litteraria Totius Graeco-Latinitatis II. Agatha XXVIII.*, Debrecen, 2014, 161–176.
- RUDICH 1997 V. RUDICH, *Dissidence and Literature Under Nero: The Price of Rhetorization*, New York, 1997.
- SIMON 2009 SIMON L. Z., *Árkádia kettős tükörben, T. Calpurnius Siculus eklogái*, Budapest, 2009.
- SMITH 2005 C. J. SMITH, *The Origo Gentis Romanae*, BICS 48 (2005) 97–136.
- SOSIN 1999 J. SOSIN, *Lucretius, Seneca and Persius 1.1-2*. TAPhA 129 (1999), 281–299.
- STEVENS 1991 J. STEVENS, *Seneca and Horace: Allegorical Technique in Two Odes to Bacchus (Hor. "Carm." 2.19 and Sen. "Oed." 403-508)*. Phoenix, 53 (1999), 281–307.
- TAKÁCS 2002 TAKÁCS L., *L. Annaeus Cornutus egyik töredékének története*, Antik Tanulmányok 46 (2002) 127–139.
- TAKÁCS 2005 TAKÁCS L., *L. Annaeus Cornutus és a kortárs költészet*, in: Krähling E. (szerk.): *Hedypathetica. Tanulmányok a hellénisztikus irodalom köréből*, Budapest, 2005, 319–334.
- TAKÁCS 2006 TAKÁCS L., *Sero cognovit - Persius és Seneca meg Quintilianus*, in: Mártonfi A. – Slíz M. – Papp K. (szerk.), 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére, Budapest, 2006, 518–522.
- TAKÁCS 2012 TAKÁCS L., *A Vita Persii de commentario Probi Valeri sublata – Elemzés és kommentár*, Piliscsaba, 2012.

- TARRANT 2007a R. TARRANT, *Horace and Roman literary history*, in: S. Harrison (ed.), *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge, 2007, 63–76.
- TARRANT 2007b R. TARRANT, *Ancient receptions of Horace*, in: S. Harrison (ed.), *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge, 2007, 277–290.
- TIMPANARO 1987 S. TIMPANARO, *Per la storia della Filologia Virgiliana Antica*, Roma, 1987.
- TRINACTY 2012 C. TRINACTY, *Seneca's Apocolocyntosis and Horace's belua centiceps (Carm. 2.13.34)*. *Classical Philology*, 107 (2012), 156–160.

L. Annaeus Cornutus and the Reception of Horace's *Ars poetica*

*Horace became a school author who has been read and quoted much in late antiquity. However, his place in the Roman literary canon has not been always so solid, for—and this can be inferred from the fact that in the oeuvre of significant authors of the early imperial era we either did not or hardly find any reference to it—there was a period, a few decades, when the poet was not one of the important and cited authors. However, there was a significant shift in Horace's judgment in Nero's time. Suddenly he becomes one of the most cited and imitated authors, his satires and lyrical poems all becoming literary patterns, as evidenced by the poetry of Aulus Persius Flaccus and Caesius Bassus and Petronius's novel Satyricon. Horace's thoughts in his poem *Ars poetica* also seem to have found her way into Virgil's commentaries, and the inauguration of this work into a poetic handbook is presumably also related to Horace's Renaissance of Nero's time. And all these threads ultimately lead to L. Annaeus Cornutus, the Silver Age Stoic philosopher and literary critic, who, in my opinion, may have played a decisive role in making Horace one of the dominant authors of the Roman literary canon from the middle of the 1st century AD.*

Keywords: Horace, Persius, L. Annaeus Cornutus, *Ars poetica*, Reception